

نوائے

نوحہ خوانی، شیراز

گردآوری: متین رضایی پور
آوانگاز: علی شادکام

خیام
۱۳۹۵

سرشناسه: رضوانی پور، متین، ۱۳۶۲ -
 عنوان و نام پدیدآور: نوحه خوانی در شیراز / گردآوری متین رضوانی پور؛ آوانگار علی شادکام.
 مشخصات نشر: قم: خیمه، ۱۳۹۵.
 مشخصات ظاهری: ۲۴۲ ص؛ ۱۴/۵×۲۱/۵ س.م.
 فروست: مجموعه‌ی نوحه نواحی؛ ۴.
 شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۵۴-۴۷-۰
 وضعیت فهرست نویسی: فیا
 موضوع: شعر فارسی -- مجموعه‌ها
 موضوع: شعر مذهبی فارسی -- مجموعه‌ها
 موضوع: نوحه سرایی -- ایران -- شیراز
 موضوع: نوحه سرایی -- متن‌ها
 موضوع: بلخان -- ایران -- شیراز
 شناسه آفر: شادکام، علی، ۱۳۵۸ -
 رده بندی شنگره: ۱۳۹۰/۹۲۳/۶۳/۱۹۰ PIR
 رده بندی دیو: ۸۴۱/۶۲۰۸
 شماره کتابخانه ملی: ۳۹۵۱۷۰

خیمه

— نوحه‌ی نواحی / ۴ —
نوحه خوانی در شیراز

گردآوری: متین رضوانی پور

آوانگار: علی شادکام

طراح جلد: محمد صمدی

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۵

شمارگان: ۳۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۲۵۴-۴۷-۰

تهران - صندوق پستی: ۱۹۴۱ - ۱۵۱۸۱۵ | تلفن: ۸۸۹۳۴۹۷۰

کلیه‌ی حقوق چاپ و نشر کتاب (به هر صورت اعم از کاغذی یا الکترونیکی)
 متعلق به انتشارات خیمه است.

فهرست

مقدمه مؤلف / ۱۳

مقدمه و انگیزه / ۱۴

معرفی راویان / ۲۱

نوحه حضرت زهرا علیها السلام

۱. روزای آخر و حالت عریضه / ۲۹

نوحه های امام علی علیه السلام

۲. شیر دادار علی حیدر کزار (دستگاه شور) / ۳۲

۳. اماماً وا اماماً وا اماما (دستگاه شور) / ۳۴

نوحه های امام حسن علیه السلام

۴. عزا به پا شد (آواز دشتی) / ۳۶

۵. آه که خم شد کمر مصطفی (آواز بیات اصفهان) / ۳۸

نوحه دو طفلان مسلم علیه السلام

۶. حارث ای دشمن ما (آواز ابوعطا) / ۴۰

نوحه‌های حضرت قاسم علیه السلام

۷. افتاد به خون سرو چمان چمنم وای (آواز دشتی) / ۴۴
۸. شهزاده قاسم به میدان شد (دستگاه سه گاه) / ۴۷
۹. گفتا به زینب شاه دین (دستگاه همایون) / ۴۹
۱۰. آسمان گرید به حال پادشاه کربلا (دستگاه همایون) / ۵۲
۱۱. یتیم حسنم وای (آواز ابوعطا) / ۵۴

نوحه‌های حضرت علی اصغر علیه السلام

۱۲. چرا در نمی‌خوابی؟ (آواز دشتی) / ۵۷
۱۳. ای بلبل غم من، طفل صغیرم (آواز دشتی) / ۶۰
۱۴. شهزاده اصغر من (آواز دشتی) / ۶۳
۱۵. غم مخورای کوکب اهل حرم (آواز ابوعطا) / ۶۵
۱۶. ای اصغر صغیر من (گوشه مخالف) / ۶۸
۱۷. هنگام لالایی شده (دستگاه شور) / ۷۱
۱۸. اصغر ز گهواره، لبیک یاری گزین (آواز دشتی) / ۷۴
۱۹. از حرم بیرون بیا ای زینب غم‌پرورم (آواز ابوعطا) / ۷۷
۲۰. اصغر شیرین‌زبان (دستگاه چهارگاه) / ۸۰
۲۱. به علی اصغر من آب دهید (دستگاه چهارگاه) / ۸۲
۲۲. ای اصغر صغیر من (گوشه مخالف) / ۸۶

نوحه‌های حضرت علی اکبر علیه السلام

۲۳. خیز بابا تا از این صحرا رویم (دستگاه همایون) / ۸۹
۲۴. ثانی ختم انبیا، سرو لایلا (دستگاه چهارگاه) / ۹۳
۲۵. اکبر، روح و روانم (دستگاه همایون) / ۹۶
۲۶. در دم آخر، مادر، بکن حلالم مادر (آواز دشتی) / ۹۸

۲۷. فاتح خیر علی (دستگاه نوا)/ ۱۰۰
 ۲۸. نوجوان اکبرم، می رود از برم (آواز ابو عطا)/ ۱۰۵
 ۲۹. عجب گلی روزگار، ز دست لیلا گرفت (آواز دشتی)/ ۱۰۸
 ۳۰. لیلای حنین به آه و افغان (آواز بیات اصفهان)/ ۱۱۱
 ۳۱. ای نوجوان لیلا (دستگاه چهارگاه)/ ۱۱۵

نوحه های حضرت عباس علیه السلام

۳۲. ششوی بیت منم، مولا عباس (دستگاه سه گاه)/ ۱۱۸
 ۳۳. ای پناه بی پناهان یا ابا الفضل (دستگاه سه گاه)/ ۱۲۱
 ۳۴. دنیا بگش که طبیعت سر بالین آمد (آواز دشتی)/ ۱۲۴
 ۳۵. عباس از کف بریز آب روان را (گوشه رهاب)/ ۱۲۷
 ۳۶. صبا برو ب خیمه ها (آواز افشاری)/ ۱۳۰
 ۳۷. علقمه دریای خنده (آواز ارعطا)/ ۱۳۲
 ۳۸. عباس نجل المرتضی بر (دستگاه چهارگاه)/ ۱۳۵
 ۳۹. بحمد الله سرم شمشیر خورده (دستگاه شور)/ ۱۳۷
 ۴۰. این شط فرات است مهریه زهرا (دستگاه سه گاه)/ ۱۴۰
 ۴۱. عمو ابا الفضل بیا بکن ثوابی (آواز ارعطا)/ ۱۴۳
 ۴۲. عباس از کف بریز، آب روان را (آواز بیات دشتی)/ ۱۴۶
 ۴۳. دیگر مرا ام البنین نخوانید (آواز دشتی)/ ۱۵۰
 ۴۴. چون ماه بنی هاشم در شط فرات آمد (دستگاه همایون)/ ۱۵۳
 ۴۵. یا رب انیس بی کسان کی خواهد آمد؟ (دستگاه همایون)/ ۱۵۶

نوحه های امام حسین علیه السلام

۴۶. به خیمه ها خبر دهید که حسین کشته شده
 (دستگاه شور و دستگاه همایون)/ ۱۶۰

۴۷. سلطان مظلوم با بی کسان گفت (دستگاه شور)/ ۱۶۴
 ۴۸. بتاب ای مه در این صحرا (آواز ابوعطا)/ ۱۶۶
 ۴۹. ز جور شمر ملعون (آواز ابوعطا)/ ۱۶۹
 ۵۰. کمی آهسته تر به کجا می روی (آواز ابوعطا)/ ۱۷۱
 ۵۱. حسین از غم مرا دیوانه دیوانه کرده (آواز ابوعطا)/ ۱۷۳
 ۵۲. عظم البلاء، عظم البلاء (دستگاه شور)/ ۱۷۵
 ۵۳. گل تو شادمان از زندگانی (آواز ابوعطا)/ ۱۷۸
 ۵۱. ۱. دژ دریای نجف، شیر یزدانی (آواز ابوعطا)/ ۱۸۱
 ۵۵. شد سسته شاه کربلا یا رسول الله (دستگاه سه گاه)/ ۱۸۴
 ۵۶. ای لنگر قرآن منم (آواز دشتی)/ ۱۸۷
 ۵۷. ای نور عجم، ای حسینم (آواز دشتی)/ ۱۹۱
 ۵۸. بگو ای صبا به رستم که حسین کفن ندارد (آواز دشتی)/ ۱۹۵
 ۵۹. عزیز دل زینب (آواز ابوعطا)/ ۱۹۹

نوحه های شام غریبان

۶۰. فلک با آل پیغمبر بیا یک دم ملاقات کن (آواز دشتی)/ ۲۰۲
 ۶۱. شام عزا شد (آواز دشتی)/ ۲۰۵

نوحه های حرکت کاروان اسیران از کربلا

۶۲. ای ساریبان من بی کسم (دستگاه همایون)/ ۲۰۷
 ۶۳. زینب به نعش حسین گفت ای گل بوتراب (آواز دشتی)/ ۲۱۰

نوحه های وقایع شام و حضرت رقیه علیها السلام

۶۴. خوش آمدی پدرجان (دستگاه همایون)/ ۲۱۲
 ۶۵. عمه جان زینب باب زارم کو؟ (گوشه رهاب)/ ۲۱۵

نوحه‌های عزاداری حضرت فاطمه (علیها السلام) در شب‌های جمعه برای امام حسین (علیه السلام)

۶۶. کرب و بلا نور دو عینم چه شد؟ (آواز دشتی) / ۲۱۹
۶۷. هر شب جمعه به خروش و نوا (دستگاه همایون) / ۲۲۴

نوحه‌های دعای پایان مجالس

۶۸. یا رب تو ببخش ما را به حسین (دستگاه سه گاه) / ۲۲۷
۶۹. یا رب تو ببخش ما را به نبی عربی (دستگاه سه گاه) / ۲۲۹
۷۰. یا رب تو ببخش ما را به حسین
(دستگاه سه گاه) / ۲۳۲
۷۱. یا دایم المصطفى عنی البریة (دستگاه چهارگاه) / ۲۳۵
۷۲. امن یجیب المنظر اذا دعاه و یکشف السوء
(دستگاه چهارگاه) / ۲۴۰

مقدمه

شهر شیراز از شهرهای بزرگ ایران و مرکز استان فارس است که در بخش مرکزی این استان واقع شده و آب و هوای معتدلی دارد. این شهر از غرب به کوه دراک، از شمال به کوه‌های بمو، سبزپوشان، چهل مقام و باباکوهی، از رشته کوه‌های زاگرس، محدود شده است. شیراز در کتب و اسناد تاریخی، به نام‌هایی نظیر «شیرازیس» و «شیرازیس» و «شیراز» ثبت شده است.

موسیقی نهفته در نوحه خوانی شیراز نیز مانند دیگر مناطق ایران، بر گوشه‌ها و الحان موسیقی دستگاهی ایران منطبق است. گفتنی است که در این منطقه، الحان و نغمات محلی متنوعی نیز متداول است که براساس آن‌ها نوحه خوانی می‌شود. نغماتی همچون صابوناتی، جهرمی، تنگستانی، دشتستانی و... که پرکاربردترین آن‌ها نغمه‌های صابوناتی و جهرمی است. گوشه صابوناتی با پرده‌های آواز دشتی و بیشتر، با گوشه چوپانی این آواز منطبق است. گوشه جهرمی نیز با پرده‌های گوشه شهناز از دستگاه شور مطابقت دارد. تفاوت اصلی این دو نغمه با گوشه‌های

ردیف دستگاهی، در فرود آمدن انتهای این نغمات محلی است که حالتی بومی به این نغمه‌ها می‌بخشد.

در این پژوهش، ۱۷۳ نمونه از نوحه‌های اصیل شیراز با صدای راویان اصیل آن‌ها ضبط شده است. در بین این نوحه‌ها، الحان پرکاربرد موسیقی ایرانی به ترتیب چنین است: آواز دشتی ۴۱ نمونه، آواز ابوعطا ۲۷ نمونه، دستگاه ایون ۲۶ نمونه و دستگاه شور ۱۷ نمونه. در نوحه خوانی شیراز، آواز بیات ترک با ۲ نمونه و دستگاه‌های ماهور و نوا هر یک با ۳ نمونه کمترین نام را دارند. در این پژوهش، نمونه‌ای از دستگاه راست پنج‌گاه و آواز کردبیات یافت نشد.

یکی از انواع نوحه خوانی در شیراز، نوحه‌های «قطاری» است که در آن‌ها، اشخاص با تشکیلاتی طولانی، با دست چپ کمر فرد کناری را گرفته و با دست راست، همراه با ضرب آهنگ نوحه‌ها بر سینه می‌زنند. حرکت پاهای چپ و راست این اشخاص بسیار هماهنگ بوده و شکل زیبایی را به این عزاداری می‌بخشد.

در شیراز نیز همانند بسیاری از مناطق ایران، خواننده‌های معروف از نوحه خوانی با نام «نوحه فی المراثیه» نیز مرسوم است. در این نوع از نوحه خوانی، بندهایی از نوحه را به صورت ریتمیک و به همراه سینه زنی می‌خوانند و بندهای دیگر آن را به صورت آوازی می‌خوانند و در طول اجرای نوحه، این روند بارها تکرار می‌شود. از ویژگی‌های جالب نوحه خوانی در شیراز، وجود نوحه‌های اصیل کاملاً عربی است که یکی از آن‌ها به نام «عظم البلاء» را استاد ابراهیم خشیج خوانده است.

در شیراز نیز همانند تعداد کمی از شهرهای ایران، نوحه‌هایی دارای

مدلاسیون یا تغییر مقام نیز وجود دارد؛ نوحه‌هایی که بخشی از آن‌ها در یک دستگاه یا آواز و بخش دیگرش در نغمه‌ای دیگر خوانده می‌شود. مثلاً برخی ابیات نوحه شماره ۷۰، «یا رب تو ببخش ما را به حسین» در گوشه شهناز از دستگاه شور و برخی ابیات دیگر آن در گوشه شوشتری از دستگاه همایون خوانده می‌شود.

تشکر و سپاس

در پایان تشکر و سپاس خود را به عزیزانی تقدیم می‌کنم که در پدیداری این اثر مرا یاری کرده‌اند یا راهنمایم بوده‌اند: جناب استاد یعقوب قمری شریف‌آبادی، اساتذات محترم مشوق و راهنمایم؛ جناب استاد مجید کیانی، یگانه راهنمای موسیقی، ام. جناب آقای احمد بزرگی، نماینده محترم بنیاد دعبل خزاعی در استان فارس، جناب آقای علی حسین‌زاده، مسئول محترم کانون مداحان استان فارس، برای حمایت‌ها و پشتیبانی‌های دل‌سوزانه‌شان در این استان؛ دوست عزیزم جناب آقای علی شادکام برای آوانگاری‌های این کتاب. در پایان، همه محبت‌ها و عشق‌هایم را به پدر و مادر عزیزم تقدیم می‌کنم که محبت و عشق واقعی را از ایشان آموخته‌ام.

م. رضائی‌پور

مرداد ۱۳۹۴

مقدمه آوانگار

یکی از شاخه های مهم سنت موسیقی مذهبی در ایران، نوحه خوانی است. این شاخه از موسیقی نیز همچون دیگر گونه های موسیقی ایران، در آیین های بسیار کهن این سرزمین ریشه دارد. یکی از ویژگی های مهم نوحه خوانی و البته اغلب و شاید تمام شکل های دیگر موسیقی ایران با کاربردهای مختلف، شفاهی بودن آن است؛ بدین معنا که شکل گیری و اجرای آن ها به صورت بداهه و انتقال آن ها به لحاظ موسیقایی، در فرایندی شفاهی و سینه به سینه و از نسلی به نسل دیگر بوده است. امروزه طی فرایندی فراگیر در شاخه های مختلف موسیقی ایران و شاید تمامی فرهنگ های به اصطلاح سنتی و قدیمی، با نفوذ جهان صنعتی، فرایند مدرن شدن، تلاش برای ثبت و استاندارد سازی و یکسان سازی وجود دارد. با این حال، هنوز می توان در برخی نقاط، شکل گیری فی البداهه و انتقال سینه به سینه نوحه ها را شاهد بود. همین خصوصیت هاست که پاره ای از نوحه ها را به لحاظ اهمیت و جایگاه هنری، از انواع جدید و امروزی جدا می کند.

بداهه‌بودن نوحه‌ها در شکل‌گیری و کلیشه‌ای‌نبودن، هم در کلام و هم در موسیقی، طراوت و سرزندگی خاصی به این نوع از موسیقی مذهبی ایران بخشیده است. با توجه به موقعیت خاص و زمان خاص هر اجرا، هر نوحه را اجراکننده (نوحه‌خوان) می‌سازد. همچنین، نوحه‌ای با یک قالب رایج و نسبتاً مشخص، هر بار به شکلی متفاوت خوانده و اجرا می‌شود. در نگاه نخست، ممکن است به نظر برسد که یک نوحه همپای قالبی کلیشه‌شده، در مکان‌ها و زمان‌های مختلف و بدون تغییر، اجرا شده است؛ اما به لحاظ بررسی‌های موسیقایی، متغیرهای فراوانی همچون سرعت (تِمپو)، وزن، چگونگی تزئینات و اشاره‌ها، نوع تکرارها، نوع تأکیدها و... در هر اجرا، سبب می‌شود شکل متفاوتی از همان قالب به ظاهر یکسان، ارائه شود. چنین نکاتی در مطالعه و شناخت و انتقال این گونه موسیقایی مهم می‌نماید. از طریق مطالعه بر روی این نوع مشخصه‌ها، می‌توان تا حدی به فهم ذات موسیقایی نوحه‌ها نزدیک شد. با این حال، انتقال و یادگیری نوحه‌ها، همپای دربر شاخه‌های موسیقی و هنرهای به اصطلاح سنتی، از طریق عمل و سرآواگانه در فرایندی شبیه به کار کارگاهی ممکن می‌شود. بویایی در فرم و محتوا، تاراج فراوان در نوحه‌های مناطق مختلف ایران، محصول همین فرایند سازایی، بداهه‌سرایی، ثبت و انتقال شفاهی است. هرچند امروزه، با گسترش رسانه‌هایی همچون رادیو و تلویزیون و شناخت‌نداشتن یا بی‌توجهی آن‌ها به ماهیت این گونه نغمات، این ویژگی‌ها روزه‌روز کم‌رنگ‌تر می‌شود و هر روز، صورت‌های ثابت‌شده و غیربویا و کلیشه‌ای در تمام انواع موسیقی و در دل آن، نوحه‌خوانی، رواج می‌یابد.

در این مجموعه، نوحه‌ها با رویکرد پژوهشی آوانگاری شده است. هدف این بوده که ساختار و چهارچوب کلی هر نوحه از طریق به کارگیری نظام آوانویسی غربی نشان داده شود؛ نذکر اینکه در حال حاضر، آوانگاری مناسب‌ترین راه برای مکتوب کردن موسیقی در جهان به شمار می‌رود. از طریق آوانگاری و گاه با روش‌های ابتکاری، می‌توان تاحدی چگونگی ترکیب نغمات، نحوه جمله‌بندی‌ها، واژگان موسیقایی و چگونگی تکرار آن‌ها را دریافت موسیقی، مکتوب و از حالت شنیداری به شکل بصری تبدیل کرد. در بیت وزن (ریتم) نوحه‌ها از به کارگیری روش متداول میزان‌بندی بهره‌مند است و به جای آن، وزن به کاررفته در هر نوحه با توجه به اوزان و اوزان موسیقی ایران، در بخش توضیحات هر نوحه آمده است. اما باید به آن نکته توجه کرد که آنچه از موسیقی و به خصوص موسیقی در فرهنگ، ای، صفای، مکتوب می‌شود، تمام محتوای موسیقی نیست. تند و کند شدن سرعت در طول یک اجرا، اشاره‌های ظریف و گاه نقش‌هایی بسیار مهم، مدت تأکید روی برخی نغمات در مقایسه با نغمات دیگر از ویژگی‌ها است که به آسانی به نت در نمی‌آید. اگرچه علامت‌ها و ابزارهایی برای ثبت خردی هر موسیقی وجود دارد، عملاً نتیجه حاصل کمتر ما را به اهدای همان آوانگاری نوحه‌ها نزدیک می‌کند. به همین دلیل این کتاب همراه با لوح فشرده‌ای عرضه می‌شود که حاوی نمونه‌های صوتی است.